

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Колінько Марини Вадимівни
«ТОПОЛОГІЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Наскільки раніше культуру важко було осмислити і опанувати, не досягнувши її розуміння у її чистоті і незатьмареності сторонніми впливами, настільки сьогодні, у добу торжества соціальної комунікації важко уявити собі життєздатну культуру, яка була би не лише позбавлена міжкультурних комунікаційних зв'язків, але й сама не мала складної, гетерогенної структури. Археологія культури як правило виводить до чистих, негібридних і не клонованих взірців, тоді як її сьогодення демонструє повсюдні приклади поєднання раніше здавалося би не поєднуваного: високого і низького, близького і далекого, дитячого і дорослого, свого і чужого, вічного і миттєвого. Чи буде це поєднання нестраним конгломератом, виявом культурного несмаку, карикатурним пастишем, чи набуде рис тонкої стилізації, культурної багатоплановості, вишуканого індивідуального букету добірних інгредієнтів і захоплюючим шедевром – питання нерідко не лише майстерності творця, але й зрілості споживача культури, який, як завжди, виступає непомітним, але всесильним співтворцем кожного культурного феномену. Там, де культурна пропозиція зустрічає адекватне своє сприйняття народжуються сталі форми культури, які формують її топос – стабільні контури, які вже не лише характеризують своїх творців, але і самі творять нові культурні особистості. Таким чином, топологія культури лише фіксує контури силових полів культуротворення. Специфіка даної роботи полягає у спробі дослідити культурну топологію з урахуванням здобутків комунікативної філософії, а саму культуру розглянути як результат і процес міжкультурної комунікації.

Сфера міжкультурної комунікації невичерпна, доволі значним є також і масив літератури, присвячений її вивченню – охопити їх у одному дисертаційному дослідженні було би неможливо, однак дисертантка доволі вдало окреслила контури власної концепції, на основі якої і відібрала релевантне коло теоретичних джерел, на яких і базувала розгортання свого дослідження. Варто згадати історію з виступом Нікласа Лумана у 1995 році на святкуванні ювілею лекції Едмунда Гуссерля «Філософія і криза європейського людства» у 1935 році. У своєму виступі (Luhmann, Niklas (1996): *Die neuzeitlichen Wissenschaften und die Phänomenologie*. Wien: Picus) Луман звернув увагу на те, наскільки змінилося уявлення про суть Європи за 60 років. Якщо Гуссерль говорив про духовну Європу, до якої нібито аж ніяк не можна зараховувати індійських факірів на ринках і у цирках і циган, які «живуть у Європі лише як мандрюхи», то нині, твердив Луман, усі європейці не просто прагнуть до подолання міждержавних кордонів, як це завжди було типово для циган, але й самі значною мірою зняли ці кордони, об'єднавши європейські країни у єдине утворення – Європейський Союз. У зв'язку з цим він навіть запровадив термін «циганський розум» (*Vernunft der Zigeuner*) – розум, для якого номадизм і трансгресія є не дивом, а нормою, як ми охарактеризували би це нині. Є цікаві праці, які аналізують цей термін і ту культурну, соціальну і ментальну реальність, яку він позначає – зокрема це спеціальна стаття Дірка Бекера (*Dirk Baecker Gypsy Reason: Niklas Luhmann's Sociological Enlightenment*. In: *Cybernetics & Human Knowing* 6, no. 3 (1999), 5-19) та розділ у монографії Ганса Бернгарда Шміта (*Subjektivität ohne Interität zur Reformulierung transzendentaler Subjektivität als System* (pp. 93-149) in: Hans Bernhard Schmid (2010) *Subjekt, System, Diskurs. Edmund Husserls Begriff transzendentaler Subjektivität in sozialtheoretischen Bezugen*). Ці розробки створюють рамкове феноменологічне підґрунтя для соціально-філософських досліджень міжкультурної комунікації. Дисертантка ж у своєму дослідженні здійснює безпосередньо соціально-філософську розробку соціально-топологічної проблематики у розрізі аналізу механізмів, шляхів і

засобів реалізації міжкультурної комунікації. Така розробка багато у чому є новою не лише для України, але і на світовому рівні. Особливо значущим і гостро актуальним видається аналіз досвіду переселенців з Донбасу – який здійснено не просто у польових умовах, але у прямому сенсі зсереди, як своєрідне соціально-філософське самостереження.

Все це зумовлює ту безумовну наукову і суспільну актуальність дослідження, як її цілком адекватно і переконливо представила авторка.

Дану дисертацію відрізняє глибока особиста зажуреність дисертантки у обрану тему, яка і зумовила не лише ґрунтовність доказів, але і нерідко документальну деталізованість і ціннісну послідовність у доведенні окремих положень дисертації. Така особиста ангажованість лише мотиваційно підсилила безумовну академічну спрямованість дослідження, і все це інтегрально сприяло успішному розкриттю сформульованої авторкою мети її дослідження, а саме – «концептуалізації соціально-топологічної методології і застосування її інструментарію в соціально-філософському дослідженні феномену міжкультурної комунікації» (с. 3 автореферату). Для досягнення цієї загальної мети авторка сформулювала конкретні завдання, виконання яких зумовило структуру дисертаційного дослідження та мало своїм результатом формулювання положень, які були винесені дисертанткою на захист і які мають несумнівні ознаки наукової новизни.

На наш погляд, дисертаційне дослідження Марини Вадимівни Колінько має низку сильних сторін, на яких варто зупинитися окремо.

У першому розділі свого дослідження **«Топологія як філософська методологія організації соціального простору»** дисертантка виявляє специфіку соціальної топології, спираючись на класичні праці філософів та сучасні філософські дослідження соціального простору. При цьому виявлено, що адекватна теоретична реконструкція соціальної просторовості можлива лише з урахуванням її динамічності, багатовимірності, пластичності – під впливом дій соціальних акторів та інших складових соціального простору. Авторка систематизує та узагальнює значну частину напрацьованих на

сьогодні концепцій соціального простору і тим самим забезпечує надійне теоретичне підґрунтя для власної концептуалізації соціальної топології. Важливим при цьому є розрізнення топів і топосів, завдяки чому авторка чітко розрізняє топіку і топологію. Також привертає увагу опертя на семіотичні та топологічні розробки Джона Ло, до якого звертається дисертантка. Для осягнення соціально-філософського розуміння соціального топосу авторка звертається також до аналізу культурологічних, соціологічних тощо спеціально-наукових досліджень соціального простору. В результаті такого огляду виявлено ключову проблему структурування соціального простору – проблему розрізнення.

У другому розділі «**Теоретико-методологічні засади аналізу поняття “міжкультурна комунікація”**» авторка з соціально-філософських позицій аналізує усю ієрархію понятійних зв'язків від найзагальнішого – категорій «культура» і «соціальна комунікація» і до видового поняття міжкультурної комунікації. При цьому здійснено суттєві узагальнення попередніх досліджень – як вітчизняних, так і закордонних філософів. Авторка уточнює низку визначень, що задає смисловий простір для її подальших досліджень: «Визначення *культури* як специфічного людського способу буття, метатексту, що віддзеркалено у матеріальних і духовних надбаннях суспільства, цінностях, у відношенні людини до себе, до іншого і до природи, а також використання інтерпретації *комунікації* як системи взаємодій і соціокультурного процесу передачі і сприйняття інформації у міжособистісному і масовому спілкуванні веде до соціально-філософського осмислення міжкультурної комунікації у топологічному взаємовідношенні *людина – суспільство – комунікація – культура*. Міжкультурна комунікація розглядається як процес спілкування і взаємодії між представниками різних культур, культурних спільнот і груп... Дискурс розуміється як буттєвий простір міжкультурної комунікації, що поєднує текст із соціальною практикою, втілює у мові культурний досвід, виявляє суттєві особливості конкретного комунікативного простору» (с. 161-162).

У третьому розділі свого дослідження **«Топосферна конструкція міжкультурного простору»** дисертантка аналізує міжкультурну комунікацію як постійне встановлення і подолання певних меж як кордонів – завдяки застосуванню парних понять «свій-чужий», «сакральне-профанне», а також звертаючись до смислового аналізу поняття «дому», концепту «Іншого». Особливий інтерес являє осмислення дисертанткою феномену і ситуації культурного порубіжжя, яке усвідомлюється завдяки згаданим вище поняттям. Саме завдяки цьому авторка формулює одне з положень новизни свого дослідження – власне, розвиває «положення про евристичну цінність топосу Іншого для розуміння механізмів комунікації суб'єктів з різних культур і про необхідність присутності Чужого для функціонування і розвитку суспільства. Доведено, що притаманні Іншому, Чужому, Маргінальному соціальні характеристики – мобільність, відсутність «домашньої» закріпленості, приналежності до локальної структури соціокультурних зв'язків, незалежність суджень і дій стимулюють процеси суспільної самоорганізації» (с. 7 автореферату). Важливе значення має також розвиток дисертанткою положень щодо трансгресивності все більшої кількості явищ сучасного соціального життя – у цій темі сходяться разом багато попередніх розробок авторки і вона отримує кілька важливих положень новизни, пов'язаних з темою трансгресивності, зокрема – друге (с. 5 автореферату). Слушним і вартим акцентування є висновок, якого доходить дисертантка: «...міжкультурна топологія представляє відносини різнокультурних суб'єктів не у топографії ієрархії: «сходів», «дерева», а як багатомірність культурних топосфер, що перетинаються, ризомну організацію міжкультурного буття. Переплетення кількох культур у житті особистості виводить на перший план практику толерантності у її ставленні до світу. Визнання Іншого веде до культурного діалогу, синтезу *свого і чужого*» (с. 240).

Результуючим у багатьох стосунках для дисертації є її четвертий розділ **«Топологія міжкультурних траєкторій у глобалізованому**

комунікативному просторі», у якому дисертантка розглядає конкретику таких явищ як міграція, анонімні чи відсутні місця, гетеротопія тощо, а також здійснює аналіз віртуального соціального простору. Особливо переконливими є сюжети, які меншою мірою представлені у дисертації, але більшою мірою у монографії авторки – пов'язані з ситуацією українських переселенців, які як масове явище постали в результаті ведення Росією гібридної війни на Донбасі. Але цей досвід сприяв глибшому осмисленню і гострішій постановці теоретичних питань і уточненню важливих проблемних місць застосування соціальної топології як методології. На відміну від математики, соціальна топологія є дуже чутливою до соціальних і культурних контекстів, до наявних у суспільстві практик. Все це прекрасно демонструє акуратна робота дисертантки з теоретичними джерелами, її відбір дійсно значущих для соціальної топології праць.

П'ятий розділ – **«Стратегії міжкультурної комунікації»** – є особливо значущим для вирішення основних завдань дисертаційного дослідження, адже він присвячений більш практичним питанням і невикористаним ще належним чином ресурсів і творчого потенціалу сучасного суспільства загалом і українського суспільства зокрема. Серед багатьох важливих стратегій варто наголосити на важливості доместикації. «В дисертації узагальнюється зарубіжний соціально-філософський і соціологічний дискурс доместикації, яка переосмислюється як перспективна стратегія міжкультурних досліджень. Концептуалізується трансформація сенсу «доместикації» від «одомашнення» природних об'єктів до «освоєння» соціальних об'єктів, інформаційно-комунікаційних технологій, мовленнєвих практик, що створює актуальні соціокультурні відносини» (с. 6 автореферату). Все своє життя людина здійснює доместикацію, навіть не завжди усвідомлюючи це, обживає свою ойкумену, робить її більш комфортною, кращою, вкладає в неї свою ідентичність не меншою мірою, аніж впускає соціальний простір в свою особистість.

Варто окремо зауважити, що дисертантка розглядає міжкультурну комунікацію не просто як об'єктивну характеристику сучасного суспільства, а і як результат докладання свідомих зусиль окремих особистостей. І тут можливі як маніпуляції, так і відкрита взаємодія. Але все ж все прояснює рівний, партнерський діалог: «Право на здійснення комунікативних стратегій співрозмовників забезпечується топологією діалогу. Відкритість до іншого, налаштованість на співпрацю, розрізнення культурних та індивідуальних якостей співрозмовників уможливають діалоговий і полілоговий способи спілкування» (с. 356). Для успішної і безконфліктної комунікації потрібен міжкультурний діалог, однак, не як рамка, яка існує сама по собі і визначає автоматично неможливість порушення принципів толерантності, конструктивності і доброзичливості у міжкультурному діалозі. Такий діалог є завжди живим, гнучким і динамічним, він прилаштовується під запити його учасників – але й критично залежить від їхніх чеснот, компетенцій і інтенцій. Щоби такий діалог став справжнім полілогом, необхідні приблизно рівні якості його учасників – однаковий в середньому рівень компетентності, відповідальності і навичок участі у діалозі, не кажучи вже про добродішні наміри досягнути спільного успіху. Все це досягається не деклараціями, а, як правило, тривалою історією спільної практики ведення діалогу.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, достатньої апробації отриманих результатів у наукових публікаціях та у її виступах на наукових конференціях. Авторкою чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, коректно визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс взаємопов'язаних наукових завдань. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, культурології, філософії історії, політичної філософії, соціальної психології.

Зокрема, авторка всебічно аналізує як сучасні філософські тексти на тему міжкультурної комунікації, так і культурологічні дослідження цього феномену, широко залучає емпіричні дослідження та власний досвід. Міжкультурну комунікацію авторка розглядає не лише як соціальний феномен, але і як чинник розвитку культури, як характеристику сучасної особистості, яка вимагає від неї нових компетенцій і нової відповідальності. В результаті такого авторського аналізу міжкультурна комунікація постає не стільки як об'єктивна обставина, що ускладнює соціальну комунікацію, скільки як потужний культурний потенціал, здатний каталізувати усі соціальні процеси і лише від самих людей як учасників цих процесів залежить, наскільки комфортними для них та їхніх дітей будуть результати таких соціальних змін.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань.

По-перше, дисертантка не повною мірою використовує потенціал теорії соціальних систем для аналізу простору комунікації. Авторка доволі широко звертається до ідей теорії соціальних систем у версії Нікласа Лумана, тоді як концепція розрізнення системи і довкілля, запропонована його вчителем – відомим соціальним теоретиком Талкотом Парсонсом – залишилася практично без розгляду. Водночас, аналіз співвідношення системи і довкілля Парсонсом дає вказівку, що таке співвідношення має не лише характер адаптації, але й відтворення культурного зразка, що також є суттєвим для аналізу міжкультурної комунікації.

По-друге, залишилася без розгляду ідея імунного сприйняття/неприйняття системою чужорідних для неї елементів. Ця ідея наявна була ще у теорії Нікласа Лумана, однак авторка її не актуалізувала у своєму дослідженні, на відміну від багатьох інших ідей Лумана. Однак, більш широкого і саме топологічного витлумачення тема імунітету отримала у філософії німецького дослідника Петера Слотердайка, яка взагалі залишилася поза увагою дослідниці. Тритомна фундаментальна праця

Слотердайка Сфери (перекладена російською мовою), присвячена аналізу символічного простору і зокрема розгортанню його 'проекту «всезагальної імунології» як ключового для розуміння його концепції «сфер». Звернення до постмодерністських ідей Слотердайка суттєво збагатило би як методологію, так і концептуальну основу даного дослідження.

По-третє, в дисертації не розкрито повною мірою потенціал вертикальної міжкультурної комунікації. Так, у рукописі двічі зустрічається термін субстрат (с. 123, 146 – у другому розділі, присвяченому аналізу теоретичних засад розгляду поняття «міжкультурна комунікація»), однак споріднені з ним терміни суперстрат і адстрат, які вживаються передусім у мовознавстві, однак характеризують якраз наслідки міжкультурної комунікації. До певної міри близьким до вищезгаданих понять є поняття мімезису, яке прояснює один з основних механізмів поступового запозичення культурних зразків, а відповідно і розширення культурного простору. Термін «мімезис» отримував різне тлумачення від Гюстава Лебона і до Рене Жирара, однак у теорії Арнольда Тойнбі він явно пов'язаний зі змінами простору культури, а тому міг би розширити концептуальну палітру дослідження.

По-четверте, у дисертації не повною мірою використано потенціал використання поняття етосу як синтезу ціннісно-культурних засад окреслення певної соціальної ойкумени. Дисертантка двічі згадує у дисертації (с. 252, 354) цей термін, однак побіжно, без його концептуального розгортання. Тоді як більш стратегічне використання поняття етосу дало би можливість краще обґрунтувати ідею співіснування культурних систем як своєрідних соціальних монад, яку лише спорадично було використано дисертанткою (с. 87, 228). Тоді як монадологічний підхід до аналізу соціальної реальності властивий феноменології (зокрема, знаменита 5 гусерлева картезіанська медитація), яку дисертантка позначила як один зі своїх методологічних підходів. Також можна було би спертися на концептуальний підхід монадологічного розуміння історії, запропонований Іваном Васильовичем Бойченком.

По-п'яте, дисертантка не використала повною мірою концептуальний ресурс поняття «життєвий простір», яке вона кілька разів згадує у своїй дисертації (с. 54, 110, 170, 172, 326), однак спеціально і системно не аналізує. Водночас, звернення до концепції життєвого простору Карла Гаусгофера дало би можливість чіткіше протиставити їй концепцію культурного номадизму, до якої схиляється дисертантка. З іншого боку, звернення до запропонованих Гельмутом Плеснером понять позиціонування у просторі та ексцентричності дозволило би, на наш погляд, краще обґрунтувати власну концепцію дисертантки.

По-шосте, дисертантка лише побіжно згадала крос-культурні дослідження (с. 97, 318), тоді як у світовій дослідницькій літературі вони складають цілий окремий пласт. Внаслідок цього залишився не з'ясованим стосунок досліджень міжкультурної комунікації та крос-культурних досліджень. Очевидно, що значною мірою об'єкт цих досліджень перетинається, але до якої міри і у чому саме розходяться їхній предмет – на це питання варто було би дати хоча б орієнтовну відповідь у тексті дисертації.

По-сьоме, у дисертації подекуди зустрічаються одруки і стилістичні огріхи, які, втім, не викривляють смислу її окремих частин і не перешкоджають адекватному сприйняттю концепції дисертації в цілому, а тому не мають критичного характеру.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову цінність дослідницької праці дисертантки.

В цілому ж дисертація Марини Вадимівни Колінько є оригінальним, доказовим, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові наукові результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дисертації – концептуалізацію соціально-топологічної методології і застосування її інструментарію в соціально-філософському дослідженні

феномену міжкультурної комунікації – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідницької роботи, яка є соціально-філософською за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, у дисертації вперше у вітчизняній науці представлено цілу низку положень зарубіжних дослідників теми сучасної міжкультурної комунікації. Також авторкою здійснено масштабні і концептуальні узагальнення здобутків, досягнутих раніше іншими дослідниками – як вітчизняними, так і зарубіжними – щодо зазначеної проблематики, на основі чого дисертантка розвиває один з важливих напрямів сучасної соціальної філософії – соціально-топологічний аналіз міжкультурної комунікації. Зміст автореферату дисертаційної роботи Марини Вадимівни Колінько є тотожним основним положенням її рукопису.

Подана до захисту дисертація Колінько Марини Вадимівни «Топологія міжкультурної комунікації» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка цілком заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

М.І. Бойченко

Підпис засідача
Вченої сесії
КАРАУЛЬНА Т.В.
08.10.2020

Відрик надійшов до
спеціалізованої
вченої ради D 26.173.07

15.10.2020
вчений секретар
спеціалізованої вченої
ради D 26.173.07
доцент Мартиш Р.В.

Р.В. Мартиш